

Марк Твайн.

Рай чи пекло?

I.

— Ти сказала неправду?

— Пригадаєш ся, що дійсно сказала неправду?

II.

Сім'я складала ся з чотирьох людей: Маргарет Лестер, 36-літня вдова, її 16-літня дочка Елен Лестер і дві тітки Маргарети — Анна і Естер Грей, старі панни-близнята 67 літ віку. Три жінщини в сні і на яві тільки й робили, що боготворили молоду дівчину. Вони слідили за рухали милої душі дівчини, що пробивала ся в рисах її личка, відсвіжували свої серця, дивлячись на її цвітучу молодість і красу або велухуючи ся в музику її голосу: постійно з подякою думали про те, який гарний, який багатий світ завдяки її істиваню на нїм, і з острахом здрігали ся при думці, яким понурим, яким сумним став би він, коли-б те світло нагло згасло.

По природі і в душі старі тітки були ніжні й добрі, але вони одержали таке строге вихованє, що здавали ся зверху суворими, коли не сказати — сухими. В домі давав ся відчувати їх вплив, і то так сильно, що мати й дочка весело, охотно, з задоволенєм і без наміслу піддавались їхнім моральним і релігійним вимогам. І так у сім мирнім небі не було ні суперечок ні сварок, не чути було ні докорів ні обвинувачень.

В тім раю ніхто не міг допустити думки про неправду. Ві всіх річах царювала абсолютна правда, залізна правда, невмолима, невідхильнена правда, без огляду на наслідки, які вона потягала-б за собою. Аж тут раз завдяки обставинам предмет любови матери й тіток сплямив свої губки неправдою і, зі сльозами докоряючи собі, признав ся до сповненого проступка. На тіток напав неописаний страх. Можна було подумати, що над їх головами завалило ся небо, а земля розсипала ся в порошок; сиділи поруч себе бліді, суворі і мовчки дивили ся на винну, що клячала перед ними, ховаючи своє личко то в одну темну сукню то в другу, хлипала, стогнала, молила прощення і чокірно старала ся поцілувати руки тіток; але старухи відпихали дівчину, неначе її сплямлені уста й їх могли споганити.

Два рази сказала Естер тоном дитячого здивованя :

— Ти сказала неправду.

Два рази пробурмотіла остерім: Але?

— Признаеш ся, що дійсно сказала неправду?

Більше вони нічого не могли сказати. Стало ся щось нове, нечуване, неймовірне. Вони не могли зрозуміти такого стану річий, не могли його збагнути і майже втратили дар слова.

На кінець рішено завести проступницю до її хорої матери, яку треба було повідомити про те, що стало ся. Елен просила, молила, щоб ошадити їй того сорому, щоб ошадити її матери огірчення і смутку, але їй відповідали, що не можна, обовязок вимагав такої жертви. Обовязок перше всего і ніщо не може виручити чоловіка від обовязку, обовязок не допускає компромісів.

Елен просила і молила далі. Таж согрішила вона, її мати нічого не винна, — за щож буде мучити ся бідна хора?

Але тітки були невмолимі в своїй праведности.

— Закон, що гріхи батьків падають на дітей, має значіне і навідворот, — заявили вони, — і тому на невинну матір по справедливости повинна впасти кара за винну дочку; їй треба пережити свою часть горя і сорому, що бувало наслідком гріха.

Всі троє пішли до комнати хорої.

Як-раз під той час їхав до дому лікар, одначе був іще в якімсь віддаленю від ціли своєї подорожи. Се був гарний лікар, гарний чоловік і в його грудях било ся гарне серце, але заки його пізнавали, треба було цілий рік ненавидіти його, два роки — студіювати й зносити, три — учити ся симпатизувати

з ним, чотири або нять — любити його. Таке повільне і трудне виховане давало нарешті повну нагороду. Лікар був чоловіком високого росту, із львиною головою, із львиним лицем, з грубим голосом, з очима, що дивили ся часами зором розбійника, часами зором жінчини. Не знав він ніяких правил етикету. В розмовах, манерах і зносинах з людьми не було в нього нічого конвенціонального. Його щирість доходила до крайности. Про все мав він свою власну думку, яку все був готов висловити, не дбаючи ні трохи на те, чи вона подобаєть ся його слухачам, чи ні. Коли він любив кого, то вже любив сильно, а того, кого не любив, ненавидів і голосно говорив про се. За-молоду служив він при флоті і ще тепер віяло від нього солоною сьвіжістю моря. Він твердо вірив у Бога, вважав себе найлучшим християнином на сьвітї, а свої віруваня здоровими, повними зміслу і без закиду. Люди, що задля сеї або тої причини хотїли його змягчити, говорячи з ним, називали його „Наш Християнин“, а ніжна краска сих слів звучала для нього немов музика. Велике „X“ було для лікаря таким живим і чарівним предметом, що він видів те „X“, хоч-би його виговорювали в найбільшій темноті. Приятелі, що його широко любили, тонтали свою совість обома ногами і без сорому давали йому ту голосну назву, бо се задовольало їх — логоджувати йому. Вороги, яких він сам таки наробив собі, з жаром і задоволенем викривлявали се прозвище, украшували його, переборщували, додаючи до слова „християнин“ — одинокий. Із сих двох назв другу повтаряли о много частїйше, ніж першу; вороги, які були в більшости, постарали ся її розширити. Коли лікар у щось вірив, то вірив усїм серцем і був готов постояти за свої віруваня при кожній догідній нагоді; коли-ж сеї догідні нагоди лучали ся не досить часто, він сам вишукував їх. Він строго придержував ся моральних правил, які сам собі сотворив, і виповняв те, що вважав своїм обовязком, не звертаючи ніякої уваги на думки і погляди фахових моралїстів. За-молоду, на мори, він часто ляяв ся, не стїсняючись, але після свого навернення поставив собі за правило, ніколи не говорити грубих слів, і нарушував даній собі самому обіт лише в тих рідких випадках, коли по його думці вимагав того обовязок. На мори він, бувало, любив випити, але після навернення став принципіальним копеументом чаю, маючи на цілі служити молодїжї, і пив вино знов лише тоді, коли сего вимагав обовязок,

що лучало ся лиш кілька разів на рік, ніколи не більше п'ятьох разів.

Такі люди все бувають похопливі, вразливі і запальні. Тими прикметами відзначав ся й лікар; крім того не мав він дару скривати свої почуваня, а коли й мав, то не старав ся робити з нього ужитку. Погода його душі відбивала ся на його лиці, і ледви він входив до комнати, розкривались (говорячи фігурально) парасолі від дощу або від сонця, відповідно до того, про що говорили його риси. М'яжке світло в його очах чинило всіх добрими і розливало благословенство, а коли лікар хмурился, температура кругом цього обнижувала ся на 10 степенів. В приятельських домах його горячо любили, але часом і побоювали ся.

Лікар був дуже добре настроєний супротив сім'ї Лестер, а всі її члени відплачували йому також ніжним почуванем. Їх огірчували його питомі християнські ірринціни, а він явно висміював їх релігійні погляди, але обі сторони любили себе мимо того.

Лікар наближав ся до дому сім'ї Лестер, а тітки і простуниця йшли в комнату хорої.

III.

Всі трое зупинили ся біля постелі хорої. У тіток були строгі лица, простуниця слабо хлинала. Мати повернула до них голову, що лежала на подушці; ледви побачила свою дитину, в її очах загоріла ся пристрасна материнська любов. Марґарет розкрила обійми — пристановище й охорону Елен.

— Стривай, — сказала тітка Анна і протягнувши руку перешкодила молодій дівчині кинутись на груди Марґарет.

— Елен, — сказала поважно друга тітка, — скажи їй усе. Очисти свою душу. Не лиши нічого недоговореного.

Молода дівчина, пририта і збентежена, стояла перед своїми суддями і сумно оповідала всю свою історію до кінця, а опісля пристрасно закликала:

— О, мамо, чи ти прости мені? Я в такій розпуці!

— Простити тобі, моя дорога? О, дай мені обняти тебе, положи голову до мене на груди і будь спокійна. Коли-б ти сказала неправду тисячу разів...

Дав ся чути остерегаючий звук покашлюваня. Тітки підняли очі і завмерли: в комнаті з'явив ся лікар, його лице пригадувало хмару, що несе бурю. Анї мати анї дочка не підозрівали його.

присутности, вони тулили ся до себе, були щасливі і не виділи нічого більше. Лікар довго стояв дивлячись похмуро на сцену, що розгравала ся перед ним. Він студіював її, аналізував і старав ся збагнути причини, які її викликали. Опісля підняв руки і кивнув головою тіткам. Вони дрожачи підійшли до нього і смирно в дожданю стали перед ним. Лікар нахилив си і прошептав :

— Чи я не говорив вам, що пацієнтку треба оберігати від усяких зворушень? Пекло і чорти! Що ви тут робите? Виносіть ся сейчас!

Старі тітки послушали. За пів години з'явив ся лікар у сальоні з веселим лицем, весь окружений соняшним сьвітлом.

З ним увійшла й Елен. Він обявши рукою стан дівчини пестив її і говорив їй ніжні, жартливі слова. Вона також стала знов ясна і радісна.

— Ну, — сказав він, — тепер до побаченя, дорога. Ідїть до себе в кімнату, не ходіть до матери і поводіть ся гарненько. Ні, стривайте, покажіть-по ваш язык. Гарно, ви здорові як орішок. — Віп погладив Елен по лиці і додав: — Відійдїть, мені треба поговорити з вашими тітками.

Елен зникла, лице лікаря зараз нахмарило ся. Він сїв і заговорив.

— Ви накоїли лиха, але й принесли деяку користь, так, деяку користь. У тої жепцини — тиф. Недуга вияснилась, здаєть ся мені, завдяки вашому безумству, і в тім ваша заслуга. Давнійше я не міг поставити певної діагнози.

Старухи позривали ся з крісел, дрожачи зі страху.

— Сідайте. Що ви думаєте тепер робити?

— Що? Ми мусимо бігти до неї, ми...

— Ви не зробите нічого подібного. Ви й так уже накоїли досить лиха на нині. Чей же не захочете вичерпати від разу весь ваш запас простунків і безумств?! Сідайте, кажу вам. Я поставив ся, аби вона заснула. Їй потрібний сон; коли ви без мого приказу занепокоїте її, я вам обом порозваляю голови... коли вони в вас найдуть ся...

Огірчені й обурені тітки по неволі піддали ся.

— Тепер я жадаю поясненя. Ви знали, що́ я приказав. Якже ви сьміли ввійти в кімнату хорої і підняти весь той галас?

Естер кинула на Анну умоляючим оком, Анна відповіла їй поглядом, повним розпучливої просьби. Ні одній ні другій не хотіло ся починати танець під звуки такої оркестри. Виручив їх лікар сказавши :

— Зачинайте, Естер.

Граючи ся своїм шалем Естер сказала несміло :

— Ми не нарушили би ваших принципів без потреби! Але стало ся щось важне. Ходило про сновнене обов'язку, а коли ходять про обов'язок, то нема вибору. Треба відложити на бік усі менші аргументи і сповняти свій обов'язок. Нам прийшло ся засоромити Елен у присутности її матери. Вона сказала неправду.

Лікар якусь хвилину дивив ся на старух і, здавало ся, став ся зрозуміти щось зовсім незрозуміле для нього. На конець розкричав ся :

— Вона сказала неправду? Що? Господи прости! Я що дня говорю неправду мільон разів. І кожний лікар робить так само, тай і всі иньші, включаючи й вас. І се була та важна причина, задля якої ви нарушили мої приписи і направили на небезпеку жите хорої? Естер Грей, усе те безумство. Адже дівчина не могла сказати неправди в тій ціли, аби когось пошкодити, се неможливо, зовсім неможливо. Ви знаєте, що я говорю правду, знаєте обі, знаєте дуже добре.

Анна поспішила виручити сестру.

— Естер і не каже, що Елен сказала неправду зі злим наміром, і сего дійсно не було. Але все таки Елен сказала неправду.

— Слово чести, я ніколи в житю не чув подібних дурниць. Невже ж у вас нема настілько глуздів, аби відрізнити один рід неправди від другого? Невже-ж ви не розумієте різниці між неправдою, що приносить когось хосен, а шкідливою неправдою?

— Всякий рід неправди грішний, — сказала Анна і стиснула уста як мудрець. — Всяка неправда заборенена.

„Одинокий Християнин“ заметушив ся неспокоїно на кріслі. Йому хотіло ся розбити висказану тезу, але він не знав, як і з чого зачати. Нарешті рішив ся :

— Естер, неже-ж ви не сказали би неправди для того, аби вратувати чоловіка від незаслуженого нещастя або сорому?

— Ні.

— Навіть коли-б ходило про вашого приятеля.

— Ні.

— Про найдорожшого вашого приятеля?

— Ні, пі.

Лікар боров ся кілька хвиль мовчки, а опісля запитав :

— Ви не сказали би неправди навіть для того, аби вратувати його від страшного горя, нещастя і муки?

— Ні, я не сказала би неправди навіть для вратованя його життя!

Нова павза, а потім слова :

— І навіть для спасеня його душі?

Наступила мовчанка, що трівала досить довго. Наконець Естер відповіла тихо, але рішучо :

— Я не сказала би неправди навіть для спасеня його душі!

Кілька хвиль ніхто не говорив, опісля лікар запитав :

— А ви, Анно?

— Я також, — відповіла вона.

— Скажіть-же мені, чому?

— Тому, бо всяка неправда — гріх, який тягне душу на погибель. Скававши неправду, ми погинули би... Коли-б нам прийшло ся вмерти без покути...

— Дивно... дивно... незрозуміло... — Лікар остро додав: — А скажіть мені, чи є душі, які варта би спасати? — Не перестаючи воркотіти підняв ся він з місця і підійшов до дверей, тупаючи ногами. На порозі обернув ся назад і прокричав таку науку :

— Змініть ся! Покиньте вашу низьку, нечесну, еґоїстичну побожність, якій ви віддаєте ся для спасеня ваших нужденних душ! Постарайте ся робити щось більше гілне. Ризикуйте вашими душами, ризикуйте в імя гарних цілій, а коли ви й погубите їх, не велика біда! Переробіть себе!

Нещасні старі тітки були спаралізовані, знищені, обиджені, з гіркістю й обуренем думали про богухульства лікаря. Біллі старушки почували себе обидженими до глибини душі і говорили собі, що шіколи не простять йому тої обиди.

„Переробіть себе!“ Старухи гнівно повтаряли фразу лікаря: „переробіть себе і навчіть ся говорити неправду!“

Час минав і накопець в їх умах наступила певна зміна. Вони сповнили перший обовязок чоловіка, що заставляє всякого думати перше всего про себе, доти, доки тема не вичерпасть ся, після чого він переходить до менше важних справ і зачинає думати про пших. Се звичайно зміняє настрої його душі і впливає на нього

як лікар. Старі тітки згадали свою дорогу своячку і страшну недугу, що звалила її; вони зараз забули про удари завдані їх самолюбству, і їх серця наповнило пристрасне бажане доглядати хору, піддержувати її своєю любовю, трудити ся для неї, кілько лиш стане сили в їх слабих руках, з одушевленням і любовю томити для неї своє бідне, старе тіло!

— І ми се вчинимо, сказала Естер, а по її лиці струєю спливали сльози.—Нема доглядачок лучших від нас, ніхто инший не стояти-ме при її постелі доти, доки сам не впаде і не помре; видить Бог, ми се вчинимо.

— Амінь, — закінчила Анна і крізь пару, що затемнювала скла її окулярів, очи старухи вельмихнули ся рішучо.

— Лікар нас не знає; знає він також, що ми більше не будемо йому непослушні. Він не покличе нікого другого, не посьміє сего зробити...

— Не посьміє? — відізналась Естер отираючи сльози. — Він, той християнський чорт, посьміє все зробити, що йому захочеть ся. Але на сей раз се не довело би до нічого доброго для нього. Одначе, Анно, мимо всего, що лікар сказав і зробив, він чоловік незвичайно здібний, добрий, розумний, він навіть не подумає про щось подібне. Розуміть ся, одній із нас пора йти в кімнату хорої. Що його задержує? Чому він не приходить по нас?

Вони почули звуки близьких кроків. Лікар увійшов, сів і сказав:

— Марґарет хора. Вона все ще спить, але швидко пробудить ся; тоді одна з вас піде до неї. Заки їй стане лучше, буде їй гірше. Незабаром прийдець ся пильнувати її день і ніч. Кілько тур ви можете взяти на себе?

— Всі, — в один голос закликали тітки.

Очи лікаря заясніли і він енерґічно сказав:

— Славні старушки, відчуваєть ся, що говорите щиро. І я знаю, що ви віддасте їй усї ваші сили, ніхто в наших містї не може рівняти ся з вами, коли ви сповняєте божеський обовязок чоловіка, т. є. доглядаєте хорих. Але ви не в силах доглядати її самі і я вчинив би проступок, коли-б допустив до сего. — Такі слова, що виплили з такого жерела, становили нагороду, золоту нагороду і майже зовсім знищили слїди гнїву в старих серцях близнят. — Ваша Гїллі і моя стара Ненсі будуть вам помагати.

Обі вони гарні доглядачки, під їх чорною шкірою білі душі, душі дбалі, любячі, ніжні... Так, вони знамениті доглядачки... і при тім досвідні брехунки від колиски... А ще отсе: уважайте ви й на Елен, вона хора і їй швидко буде гірше...

Старухи поглянули на лікаря здивовано і трохи недовіжливо; Естер замітила:

— Якже се так? Адже нема ще години, як ви їй сказали, що вона здорова немов оріх?

Лікар відповів супокійно:

— Я сказав неправду.

Тітки з обуренням звернулися до нього, а Анна закликала:

— Як ви могли таким байдужим тоном зробити се огидне признанє, знаючи, як ми задивляємося на всякий рід...

— Тихо! Ви обі не мудрійші котят і не знаєте того, про що беретесь говорити! Ви подібні до всіх иньших моральних кертиць, говорите неправду з ранку до ночі і лиш тому, що говорять неправду не ваші уста, а ваші брехливі очі, ваші брехливі інтонації, ваше обманчive, невмістне одушевленє, ваші обманчиві рухи, — піднімаєте свої праведні носи до неба і показуєте себе перед Богом і людьми сьвятими і неспляшеними праведницями, що говорять саму правду, праведницями, що в їх ледяних душах неправда замерала би, коли-б туди випадково попала. Чому ви туманите себе безглуздою думкою, пеначе неправда, невимовлена словами, не єсть неправда? Хиба не все одно, чи чоловік скаже неправду словами, чи очима? Зовсім усе одно, і коли ви хвилию над тим подумаете, то побачите, що се так. На сьвітї нема ні одної людської істоти, яка не говорила би що дия неправди, і ви раз-у-раз говорите одна другій неправду по трицять тисяч разів денно, а тимчасом спалахнув ваш лицемірний страх лиш тому, що я дівчині сказав неправду в як найбільше простимий, безгрішний спосіб, бажаючи зберегти біднятко від її уяви, яка розігралась би і за годинну довела би її кров до горячки, коли-б я не виповнив свого обовязку і дав волю її фантазії. Мабуть я постунив би так, коли-б старався нечесними способами спасти свою душу. Розберім разом се питанє і розгляньмо всі його подробиці. Ви прийшли в кімнату хорої і підняли крик. Ну, а що ви зробили би, коли-б знали, що я зараз прийду?

— А що?

— Ви відійшли би разом з Елеє, так?

Старухи мовчали.

— В якій цілі ви поступили би так?

— Ну, в якій?

— Аби укрити передімною ваш поступок, аби дозволити мені уявити собі, що зворушене Марґарети викликає незвісною вам причиною, одним словом, аби сказати мені неправду без слів і в додатку може сказати неправду на шкоду другому.

Близнята почервоніли, але не відповіли нічого.

— Ви не лиш мільони разів говорите неправду без слів, але й словами.

— Се вже неправда!

— Правда! Лише словами говорите ви неправду нешкідливу. Вам і в голову не прийде сказати шкідливу неправду... Знаєте ви, що се — уступка і признанє?

— Що ви хочете сказати?

— Вважати нешкідливу неправду неможливою, се уступка совісті. А називаючи один рід неправди нешкідливим, а другий проступним, ви признаєтесь тим самим, що говорите неправду. От, на примір, минулого тижня ви відмовили запрошеню старої міссіс Фостер для того, аби прийняти вечерю тих поганих Хіґбаїв, а написали їй картку, в якій з жалем заявили, що не можете бути в неї. Ви говорили неправду. Се-ж була чиста неправда. Ну, скажіть, що я помиляюсь, Естер, бороніть ся новою неправдою!

Естер кивнула головою.

— Ні, сего не досить, відповідайте! Була се неправда, чи ні?

Обі тітки почервоніли і переживши внутрішню боротьбу признали ся :

— Так, се була неправда.

— Добре. В вас зачинає відбувати ся зміна, значить, надія ще не зовсім утрачена. Ви не сказали би неправди для спасеня душі вашого дорогого приятеля, а тимчасом преспокійно говорите неправду, аби збавити ся від неприємности говорити неприємну правду.

Лікар підняв ся з місця; Естер говорячи за себе і за сестру, замітила :

— Так, ми видимо, що говорили неправду, але сего ніколи більше не буде, бо неправда — гріх. Ми не будемо говорити неправди

навіть ізза ввічливости або доброти, ми ніколи більше не скажемо неправди навіть для того, аби вратувати не-знати-кого від страху або горя, яке зішле йому Господь Бог.

— О, як швидко ви не видержите! В дійсности ви вже сказали неправду, бо ваші останні слова — неправда. До побаченя, переробіть себе! Нехай одна з вас піде до хорої.

IV.

Минуло дванацять днів.

Мати і дочка все ще були в кігтях страшної недуги. На спасенє мало було надії. Старі сестри поблідли, натомились, але не покидали своїх обовязків. Їх бідні серця рвали ся на кусні, але кости лишали ся тверді і міцні. Всіх тих дванацять днів мати тужила за дочкою, а дочка за матірю, але старухи знали, що їм не можна видіти ся. Матери заявили, що в неї тиф, вона злякала ся за дочку й запитала, чи не могла Елен заразити ся від неї тою недугою, коли приходила в її кімнату, аби признати ся до вини. Естер сказала, що лікар не допускав такої думки. Вона не сказала неправди, але не без збентеження дала таку відповідь — для того, бо не вірила лікарєви. Коли вона побачила радість, що обгорнула матір після того запевнепя, докори її совісти значно ослабли. Втіха Марґарети заставила Естеру подумати, що вона не простою дорогою обманила своячку, і се засоромило її, але стид був не на стілько сильний, аби їй ясно і виразно хотіло ся знищити обман. Від тої хвилі хора зрозуміла, що їй не можна бачити ся з дочкою. Вона сказала, що постараеть ся примирити ся з думкою про розлуку з Елен, бо волить умерти, як наразити на небезпеку здоровлє своєї дівчинки. Того самого вечера Елен захоувала і її поклали в постіль. За ніч стало їй гірше. Рано Марґарет запитала :

— Вона здорова ?

Естер полонила. Отворила рота, але язик не хотів її слухати. Ослаблена мати дивила ся на тіток втомлєними очима і здивована ждала на відповідь ; нараз поблідла і задихаючись проговорила :

— О, Боже мій ! Що стало ся ? Вона занедужала ?

В сю хвилю повне мук серце бідної тітки стрепенуло ся і вона відвєскала дар слова :

— Ні, будь спокійна, вона здорова.

Недужа подякувала старусі, вложивши в подяку все щастє свого серця.

— Слава Богу за ті дорогоцінні для мене слова. Поцілуй мене. Як я люблю тебе за те, що ти мені сказала їх!

Естер розповіла Анні все, що стало ся. Ся поглянула на неї здоганою і холодно сказала :

— Сестро, ти сказала неправду.

Уста Естери жалібно задрожали, вона придавила хлипанє і відповіла :

— О, Анно, я согрішила, але я не могла відповісти инакше. Я не могла бачити страху і смутку на її лици.

— Все одно. Се була неправда. Ти відповідати-меш за неї перед Богом.

— О, я знаю, знаю, — закликала Естер, ломлячи руки, — але навіть тепер я не могла би вчинити инакше. Я знаю, що я знов сказала би неправду.

— Ну, то рано побудь в Еленою замість мене. Я сама їй скажу.

Естер обняла сестру і прошептала, молячи :

— Не говори, Анно, не говори, ти її убеш.

— По крайній мірі я скажу правду.

Рано Анна пішла до Марґарети, аби принести їй жорстоку звістку, і довго приготавляла сили для тої проби. Коли вона вернула ся назад, — стрітила її бліда, дрожача Естер і прошептала :

— Як приняла сю звістку нещасна, засмучена мати?

В очах Анни блистіли сльози: Вона сказала :

— Прости мені, Господи. Я їй сказала, що дівчина здорова.

Естер пригорнула її до серця і голосом повним вдячності проговорила :

— Благослови тебе Боже, Анно! — А опісля вилила своє признанє потоком горячих слів.

Сей випадок показав сестрам границі їх сил і вони піддали ся своїй долі. Вони смирно уступили тяжким вимогам обставин. Старухи що дня рано говорили неправду, а опісля в молитвах признавали ся Богу до свого гріха; не просили в Бога прощення, вважаючи себе негідними такої ласки, а хотіли лиш показати Йому, що знають свою вину і не старають ся ні укрити її, ні оправдати.

Що дня, в міру того, як молодому божкови сім'ї ставало тірше, засмучені тітки все більше й більше яркими красками ма-

лювали нещасній матері свіжість і молоду красу Елени і здригалися немов від ударів видячи, як Марґарет тішиться і дякує їм.

Поки дівчина могла ще вдержати оловець у руці, писала до матері короткі, ніжні листи, укриваючи свою недугу, а Марґарет читала й перечитувала їх щасливими очима, повними сліз вдячності, і покривала їх ноцілуями, і ховала під свою подушку неначе дорогоцінності

Але рука Елени втратила силу, її ум стемнів, а язик почав говорити зворушуючі дурниці. Перед старими тітками вирсло гірке питання. Пестотливі і ніжні листи мусіли урватися. Старухи не знали, що робити. Естер запустилася була в раніше обдумані правдоподібні пояснення, але збила ся з толку і змішалася, а на лиці матері показався сумнів, потім страх. Естер побачила се, зрозуміла положення, зібралася духом і вирвала бідну з отвореної пащі пораження. Спокійним, перекопуючим голосом сказала:

— Я боялася, що ти будеш незадоволена дізнавши ся, що Елен почувала в домі сім'ї Слоон. Вчора був у них маленький вечір, а хоч вона не хотіла йти туди, бо ти хора, ми вговорили її піти до Слоонів. Адже вона молода і потребує невиппих розривок молодости. Вона очевидно напише зараз, як лиш поверне.

— Які ви обі добрі, які милі! Як ви много думаете про нас! Моя бідна вигнанця! Скажіть їй, тітко, що я хочу, аби вона веселилася як найбільше, я не хочу позбавляти її хоч-би одної приємности. Я прошу лише, аби вона була здорова. Заступіть її від недуги, — я не видержу того. Яка я вдячна небу за те, що вона не заразилася! Адже небезпека зарази була така близька, тітко Естер! Лиш уявити собі, що її личко блідне, що його палить горячка!... Я не в силі знести сю думку! Постарайте ся, аби вона остала ся здорова і цвітуча. Я так і бачу те гарне сотворіпе, її великі сині поважні очи, ніжні і чаруючі. Вона гарпа по давньому, дорога тітко Естер?

— О, вона стала ще гарнійша, більше привабна і більше чаруюча, як була! — І відвернувши ся від хорої Естер почала займатися склянками від ліків, аби укрити свій сором і своє горе.

V.

Обі тітки зійшли ся в кімнаті Елени і почали займатися дуже важким ділом, що бентежило їх. Вони терпливо і пильно старали

ся написати своїми старими пальцями лист від імени Елєн. Се довго не вдавалось їм, але новолі вони втяли ту штуку. Ніхто не бачив сеї сумної, зворушуючо-смішної сцени, і самі старухи не були свідомі її жорстокого і сумного гумору. Не рідко їх слєзови надали на папір і псували викінчені листи; часом одно невдачно написане слово чинило лист небезпечним і вони не відважувались передати його Маргареті; нарешті Анна написала лист, у якім усі букви становили точну імітацію почерку Елєни і могли видержати критику найбільше уважних та підозріваючих очий. Анна наповнила те письмо нестотливими фразами і прізвищами, які дівчина повтаряла від дитинства. Вона занесла його матери. Маргарет жадно вхонила папір, цілувала й нестила його, неречитуючи по кілька разів дорогоцінні слова, а з особливим задоволенєм зупиняла ся на кінцевих стрічках.

„Дорога мишко, як дуже я хотіла би побачити тебе, поцілувати твої очка, почути обійми твоїх рук! Я така рада, що моя музика не докупає тобі... Подужуй! Усі для мене дуже добрі, але без тебе, моя дорога мамочко, я відчуваю себе такою одинокою...“

— Відна дитина! Я знаю, що вона відчуває. Зовсім щасливою вона без мене не може бути. А я... о, я живу світлом її очий. Скажи їй, що вона може вправляти ся в музиці, кілько їй подобаєть ся, і повтори їй, тїтко Анно, що я звідси не можу чути, як вона грає на фортеяні або співає. Бог видить, я хотіла би почути її спів або гру. Ніхто не знає, який любий для мене її голосок. І подумати, що він колись замовкне! Чого ти плачеш?

— Лиш того... що... мені прийшов у голову один спомин. Коли я відходила, вона співала „Loch Lowand“. Як зворушаючо звенів її голос! Я все зворушуюсь, коли вона співає ту пісню.

— І я також. Як гарно, а рівночасно як тяжко, коли в її грудях криєть ся якийсь молодий смуток, а вона співає ту пісню, аби вилїчити ся в нього... Тїтко Анно?

— Що, дорога Маргарето?

— Я дуже хора. Часом мені здаєть ся, що я ніколий більше не почую її дорогого голосу.

— Мовчи, мовчи, Маргарето. Я не можу сего чути!

Маргарет була зденервована і сумна. Вона ніжно сказала:

— Дай, я обніму тебе, не плач. Пригорнись лицем до мого лица. Успокій ся, я хочу жити. Коли лиш можна, я буду жити.

Ах, що вона почала би без мене? Вона часто говорить про мене? Певне, що часто!

— О, весь час, весь час!

— Моя чудова дитина! Вона написала картку зараз, як лиш вернула?

— Так, зараз, павіть не встигла взяти капелюх і загортку.

— Я так і знала. Вона така швидка, така любляча дитина. Я так і знала! Але мені хотілось, аби ти се сказала мені... Пещена жінка знає, що її кохають, а все таки заставляє чоловіка говорити їй кожного дня про кохане, лише для задоволення слухати дорогі слова... Сьогодні вона написала пером. Се лучше, оловець може стерти ся, а сего було-б так жаль... То ти порадила їй написати пером?

— Т... Ні, вона... та ідея з'явила ся в неї самої.

Мати мовчки сьїяла від задоволення, нарешті сказала:

— Я сподівала ся, що так буде. На сьвітї ніколи ще не було такої дбалої і милої дівчини... Тітко Анно?

— Що, дорога Марґарето?

— Піди і скажи їй, що я весь час думаю про веї, що я її боготворю... Що, ти знов плачеш? Не жури ся мною, голубко. Не жури ся, я думаю, що поки-що нічого ще боятись.

Глибоко зворушена післаниця сповнила дане їй припорученє і передала слова матери дочці, що лежала без сьвідомости. Дівчина говорила без звязи, дивлячись на старуху широко отвореними, здивованими і погаслими від горячки очима без сьвітла і змислу.

— Се ти? Ні, ти не мама... Я хочу її бачити, хочу... Вона що-йно була тут... Я не бачила, як вона вийшла.. Чи вона прийде? Чи швидко вернеть ся?... Тут стілько домів... вони мене давлять... усе крутить ся, все несеть ся. О, моя бідна, бідна голова...

Вона все говорила й говорила, переходячи від одної фантазії, що мучила її, до другої, ломлячи руки і розкидаючи ними; її мучив без перестанку несупокій.

Бідна стара Анна змочила спечені губи дівчини і ніжно гладила її горяче чоло, говорячи пестотливі слова співчутя і послаючи до Батька всіх вдячність за те, що мати щаслива і нічого не знає.

VI

Дівчина в кождим днем усе низше й низше клонила ся до могили, а прибиті горем доглядачки давали що-дня золоті звістки про її блискуче здоровле матери, якої земний шлях доходив також до кіндя. Вони далі підробляли почерк небоги, писали веселі, любячі письма і в докорами совісти, в окровавленими серцями дивили ся, як влячна мати їла очима ті стрічки; ділувала їх і ховала під подушку ті неоцінені і сьвяті папери, неоцінені задля свого жерела, сьвяті, бо їх доторкалась її дитина.

Наконець прийшов той добрий друг, що всім приносить ви-лїчене і супокій. Сьвічки догаряли в сьвяточній досьвітній тишині, по темній кімнаті рушали ся без шуму неясні постати. Вони мовчки і побожно входили в кімнату Елени і ставали біля її постелі. Звістка розійшлась і всі дізнали ся. Умираюча лежала з закритими очима, а простирало то слабо піднімалось на її грудях, то опадало. Часом тишину переривало зітханє або придавлене хлинанє. Ві всіх душах було лиш одно почуванє, жаль задля сего відходячого житя, що відходило в велику тьму в неприсутности матери, яка могла би помогти мучениці видержати до кіндя і поблагословити її.

Елен здрігнула, її руки почали неспокійно рушати ся й хапати воздух, немов чогось шукаючи... Кілька години вона була зовсім слїна. Надходив конець, усї те знали. З голосним плачем пригорнула її Естер до своїх грудий і закликала :

— О, моя дитино, моя дорога !

В умираючих очах заясніло сьвітло одушенленя, бо їй судилось прийняти ті руки, які її оберігали, за иньші, і вона відійшла на вічний супочинок зі словами :

— Ах, мамочко, я така щаслива, мені так не доставало тебе ! Тепер я можу вмерти.

Через дві години Естер прийшла до Маргарети зі звістками. Мати запитала :

— Як здоровле дівчини ?

— Вона здорова.

VII.

Над дверми дому вивісили білу і чорну крепу ; вона розвівалась і шелестїла і шептала щось вітрови. Коло полудня були

покінчені всі приготування, чудова стаття лежала вже в домовині з виразом глибокого супокою на ніжнім лиці. Біля домовини сиділа Анна і чорна Гілли. Ввійшла Естер, вона дрожала, бо вся її душа була глибоко потрясена. Естер сказала.

— Вона питає про лист.

Лице Анни помертвіло. Про се вона не подумала! Їй здавалося, що їх роздираюче душу заняття скінчилося, але тепер зрозуміла, що се немислимо. Якийсь час сестри без думки дивилися на себе, на кінець Анна заговорила:

— Нічого робити, вона повинна дістати лист, бо інакше в неї зродять ся підозріння.

— І вона зрозуміє...

— Так, і се розібере її серце.

Старуха поглянула на мертве лице і її очі заплали сльозами. — Я напишу, — сказала вона.

Естер занесла письмо до Марґарети. Воно кінчилося:

„Дорога мишко, люба, добра мамочко, ми швидко знов будемо разом. Чи се не приємна новина? І се правда, всі говорять, що се правда.“

Засмучена мати сказала:

— Бідна дитина! Що буде з нею, коли вона про все дізнається? Я ніколи більше не побачу її на землі. Се страшно, страшно! Вона не підозріває? Ви оберігаєте її від того?

— Вона думає, що ти швидко подужаєш.

— Яка ти добра і дбала, дорога тітко Естеро. До неї не наближається ніхто, від кого вона могла би заразити ся?

— Се був би злочин!

— Але ти бачиш її?

— Здалека.

— Се гарно. Іншим не можна довіряти. Але ви — два ангели-сторожі, сталь не вірнійша від вас! Інші можуть бути легкодюшні; так багато людей уміє обманювати й говорити неправду...

Очі Естери заплали сльозами, а її бідні старі губи дрожали.

— Я поцілую тебе, тітко Естер. Коли мене не стане, а небезчеченство мине, передай їй сей поцілуй в губки, скажи, що його посилає їй її мама, що в нього вложено все розбите материнське серце.

За годину сльози Естери змочили мертве лице Елени і старуха виповнила дане їй сумне припоручення.

Настав новий день. Розвидював ся поступенно, а його проміне все більше й більше обнімало землю. Анна передала ослаблій матери веселі, успокоючі звістки, а також і письмо, де зпов стояло: „Тепер нам не довго ждати, моя дорога мамочко, ми швидко будемо вже разом.“

Вітер заніс густий, стогнучий звук дзвона.

— Тітко Анно! Похороний дзвін! Чиясь бідна душа відійшла на вічний супочинок. Швидко й я відійду зі сьвіта. Ти і Естер не дасьте їй мене забути?

— Бог видить, що вона ніколи не забуде тебе.

— Чуєш, який дивний шум? Здаєть ся, немов кроки богатых ніг.

— Ми сподівали ся, що ти нічого не почувеш. Щось збираєть ся... до Елени, до нашої бідної маленької полонниці. Буде музика, вона так її любить. Ми думали, що ти не розсердиш ся?

— Розсерджу ся? О, ні, ні, вчиніть усе, чого лиш забажає її серденько. Які ви обі добрі для неї, які ви добрі для мене! Благослови вас, Боже!

Вона замовкла і слухала.

— Як любо! Се її органи. Як ти думаєш, вона сама грає?

В тихім воздуху неслись ніжні, богаті, натхнені акорди.

— Так, се її манери. Дороге серденько! Я пізнала, що се вона грає... Співають. Що гимн, і то насьвяточнійший зі всіх, найбільше зворушуючий, найбільше потішаючий... Мені здаєть ся, що ті звуки отвиряють для мене райські двері... О, коли-б умерти тепер..

Серед тиші ніжно звучали прегарні слова:

„Все близше до Тебе, Боже, все близше до Тебе. Мене піднімає терпінє.“

Коли гимн затих, друга душа відійшла на вічний супочинок, смерть не розлучила тих, що за життя були одною істотою. Сестри, ридючи і радуєчись сказали:

— Слава Богу, що вона не дізналась!

IX.

О півночи вони сиділи разом і плакали, аж тут перед ними з'явив ся ангел, окружений неземним сьвітлом. Він заговорив і сказав:

— Для брехунів приготовлене місце. Вони горять у некое-
нім огні і горіти-муть на віки. Покайте ся!

Нещасні впали перед ним на коліна, зложили руки і схилили
свої сиві голови, поклоняючись йому. Але їх язика поприлипали
до піднебіння і вони мовчали.

— Говоріть, аби я міг занести ваші слова перед небесний
суд і знов принести вам певідкличний засуд.

Тоді вони похилились іще низше, а одна з них сказала :

— Наш гріх великий і ми відчуваємо його сором, лише повне
признає може нас снасти! Ми бідні сотворіли і ми пізнали пашу
людську совість; ми знаємо також, що коли-б ті самі жорстокі
обставини знов заскочили нас, наші серця знов не видержали би
і ми знов согрішили би так само. Сильний може встояти і снастись,
але ми погibli.

Вони з молитвою підняли голови. Ангел відлетів. Вони ди-
увались і плакали, а він знов вернув ся, і нахилившись низько-
низько до них, прошептав засуд.

X.

Що їх ждало : рай чи пекло ?

Переклав

М. Лозинський.

